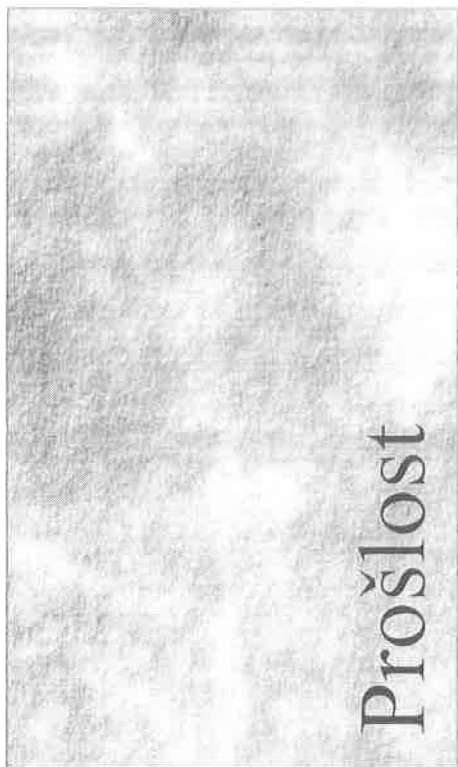

Sadik ŠEHIĆ

Gračanički kadiluk u Zvorničkom sandžaku - neki dokumenti

*(Na sjećanje moga djeda rahm.
Ahmed ef. Šehića, zvorničkog kadiju)*

U posljednje vrijeme sve se više osvijetljavaju razne strane muslimanskog društvenog života u prošlosti, ali to nije slučaj sa sudstvom i njegovim funkcionisanjem u islamu. Ova velika tema još uvijek čeka svoje istraživače i svoje historičare. Istini za volju, neke činjenice iz te oblasti svojevremeno je donosio časopis "El-Hidaje" (1940) iz pera Hadži Mehmeda Handžića, a prije njega ovu temu nešto šire elaborirao je Dr. Safvet beg Bašagić u "Novom beharu" daleke 1930. godine. Od naših suvremenih historičara, u obradi sudstva kod muslimana najdalje je otišao rahm. Dr. Hazim Šabanović, koji je imao jedan od naučno metodološki najboljih pristupa ovoj temi kod nas.

Međutim, kada pominjemo Gračanicu i Gračanički kadiluk, valja imati u vidu da se sasvim malo ili vrlo malo pisalo ili šire govorilo o njemu kao zasebnom kadiluku iako znamo da postoji još od daleke 1572. godine. Stoga neka ovaj rad bude putokaz i poticaj nekom budućem istraživaču da šire i detaljnije rasvijetli to pitanje.

Iako je institut kadije i kadiluka bio temeljna odrednica administrativno-pravnog ustrojstva moćne Otomanske Imperije, a i prije nje, tek se tridesetih godina ovog stoljeća pojavilo u svijetu prvo štampano djelo o povijesti sudstva u islamu. To je "Tarihulkadai fil-islam" od Mahmud ibn Muhamed ibn

Sadik ŠEHIĆ
Gračanički kadiluk u Zvorničkom
sandžaku- neki dokumenti

Hifzija SULJKIĆ, Omer HAMZIĆ
Gračaničke medrese, njihovi graditelji,
muderisi i učenici

Osman PUŠKAR
Savjetovanje u Sokolu 17.9.1992. godine
– prekretnica odbrane ili...

Arnusa, kadije u Šerijatskom sudu u Kairu. (Kairo, 1934). Ali kako u islamskoj literaturi postoji nekoliko djela koja hronološki bilježe biografije svih sudija u nekoj islamskoj prijestonici, iz njih se možemo obavijestiti o sudijama i sudovanju čak i iz predturskog perioda. Takva pismena postoje u Damasku, Bagdadu, Basremu i Kordovi.

Što se tiče Bosne i Hercegovine, za sada se zna da u Biblioteci Zemaljskog muzeja u Sarajevu postoji jedna zbirka rukopisa i štampanih djela, eviden-

godine po Hidžri (1833), popisani su svi kadiluci u bosanskom vilajetu, među kojima je i gračanički.

Turska se država, s početka, dijelila na dva ejaleta: evropski (urumili) i azijski (anadoli). Ejaleti su se dijelili na sandžake, sandžaci na kadiluke, kadiluci na nahije, nahije na sela, a sela na mahale. Ejaletima su upravljali beglerbezi, a sandžacima sandžak-bezi. Za vrijeme sultana Sulejmana Zakonodavca (1494-1566, vladao od 1520) uvedene su neke administrativno-upravne reforme. Ejaleti su prozvani vilajetima,

Bosanski ejalet 1606.

tirana pod brojem 905, u kojoj se nalazi popis kadiluka u evropskoj Turskoj po činovnim razredima iz 1150 godine po Hidžri (1737). U tom popisu spominje se i Kadiluk Gračanica. U jednom turskom sidžilu iz 1248.

a beglerbezi valijama. Sudsko uređenje za vrijeme njegovog prethodnika sultana Mehmeda II Osvajača (1429-1481, vladao od 1451) sastojalo se od dva kazi askera (kazi-kadija, asker-vojnici, vojska). Jedan je bio za evrop-

ske, a drugi za azijske provincije. Šejhul-islam je bio carigradski muftija i obnašao najvišu ulemsku čast. Sve do Sulejmana Zakonodavca, njemu nisu bili potčinjeni kazi-askeri. Sulejman je šejhul-islama stavio na čelo cijeloj sudskoj upravi. Na taj način sudska uprava je potpuno odijeljena od političke. Ovakva podjela kadiluka u turskoj državi uspostavljena je upravo u periodu kada Bosna i Hercegovina potpada pod njenu vlast. Dok su još trajale vojne operacije, u svako veće osvojeno mjesto ta se vlast instalira postavljanjem kadije. Među svjedocima Isabegove vakufname (zakladince), koja je legalizovana kod kadije u Sarajevu početkom 1462. godine, dakle godinu dana prije službenog Fatihovog osvajanje Bosne, nalazimo i kadiju višegradskog Šemsudina. Kako se osvajanje širilo, tako su se množili i kadiluci.

Postojale su tri vrste šerijatskih sudija: mula, obični kadija i naib. Mula je bio kadija u većim gradovima, najčešće u centrima pokrajina. Osim grada u kojem je sjedio i njegove okoline, u svojoj nadležnosti imao je još nekoliko nahija u kojima je dekretom postavljao svoje zamjenike (naibe). Tako je sarajevski kadija, koji se zvao bosanskim mulom, svoje naibe postavljao u nahije: Visoko, Fojnica, Kreševo, Neretva i Prozor. Njegovi zamjenici ili naibi bili su takoreći najniži stepen šerijatskih sudija, dok su obični kadije službovali u kotarskim i okružnim mjestima u provinciji. Sudsku vlast u Gračanici kao sjedištu kadiluka obavljao je kadija.

Kadije su na dužnost postavljane carskim beratom (ukazom). Uz carski berat, nadležni kadi asker im je izdavao i posebne dekrete po kojima su

bili ovlašteni da sude i u vojnim stvarima i da vrše diobu vojničkih ostavština ako za to nije bio postavljen posebni činovnik, zvani "kassam". U nekim iznimnim slučajevima kadije je mogao postavljati i vezir koji je služio kao carski namjesnik u nekoj pokrajini. Iako je Gračanički kadiluk bio u sastavu Zvorničkog sandžaka, gračaničkog kadiju postavljao je sultan svojim carskim beratom. Za vrijeme Abdul-Kadirovo (1737), osim Gračaničkog, Zvorničkom sandžaku pripadali su i sljedeći kadiluci: Tuzla, Srebrenica, Šabac, Brvnik, Osat, Bijeljina, Krpina-Bahorina i Jadar-Ptičar.

U periodu između dva svjetska rata na prostoru Kraljevine Jugoslavije postojala su dva mulaluka (Sarajevo i Beograd), jedan site kadiluk i 110 kadiluka, koji su se dijelili po visini beriva (dohotka) u deset razreda. U četvrtom razredu bili su kadiluci: Varadin, Sefridže (Srbica), Prijepolje, Niš, Kjuprili (Čuprija) i Prizren, a u petom razredu nalazili su se: Kračova, Zvornik, Srebrenica, Kaniža (stara), Vršac, Foča, **Gračanica** i Birće-Knežina (Vlasenica).

Svi ovi i drugi dragocjeni podaci o istorijatu našeg pravosuđa nalaze se u sidžilima sarajevskog šerijatskog suda koji se čuvaju u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu. Gračanički sidžil (sidžil gračaničkog kadije) bio je, takode, u zbirci sidžila Gazi Husrevbegove biblioteke sve do 1981. godine, kada je predat na čuvanje i obradu u Orijentalni institut u Sarajevu. Nažalost, zajedno sa ostalim dragocjenim dokumentima ovoga Instituta nestao je zauvijek u plamenu koji je izazvala zapaljiva četnička granata ratne 1992. godine. Sva je sreća

da se jedna fotokopija toga sidžila sačuvala u porodici rahmetli Osmana Delića u Gračanici.

Kadije su plaću dobijale od države. Ali, Safvet beg Bašagić spominje i ove slučajeve: *"Kadije nisu imale stalnu plaću od države, nego su živjeli od, zakonom određenih, dohodaka, kao naprimjer od vjenčanja, popisa ostavštine i slično. Ti su dohoci uglavnom pobirani od muslimana..."* Iz Sidžila gračaničkog kadije doznajemo da su i kršćani svojevoljno dolazili na šerijatski sud i sklapali brakove, zatim da su razvodili brakove, dijelili ostavštinu prema islamskom nasljednom pravu itd. Osim šerijata, za kadije su kao zakoni važili i razni carski kanuni (zakoni) i naredbe, pretežno oni koji su se odnosili na zemljišne posjede. Većinom takvih posjeda u Bosni i Hercegovini koji su imali status erazi-mir-ija⁶ upravljalo se po takvim zakonskim odredbama.

Kako ističe Hadži Mehmed Handžić, *"kadija je sudio sam i sam je osudu izricao. Nije nam poznato da je u Bosni i Hercegovini u šerijatskim sudovima makar gdje bilo bio sudski senat iako je to u nekim drugim islamskim zemljama postojalo, kako se vidi iz historijskih spisa. Na kadijinu presudu nije bilo apelacije u današnjem smislu. Postojala je samo 'der'i-da'va', znači ponovni pretres predmeta, ali kod istog kadije."* Otuda i potiče narodna izreka: "Kadija te tuži, kadija te sudi!"

Kadije su, dakle, bile neprikosnovene, ali u nekim slučajevima i podosta komotne. Iz pisma Murat-kapetana Gradašćevića iz Gradačca, upućenog kadiji u Gračanici 1234. godine po Hidžri (1819), može se uočiti da se

Murat-kapetan ljuti zbog neefikasnosti gračaničkog kadije: *"Stigao je vaš podnesak, te sam razumio sadržaj i Vašu želju. Kakova je tolika bojazan! Da bi se pronašao Omer Helić, dostatno je u sela poslati muraselu (poslanicu), da se uhvati, gdje se god pronađe, živ ili mrtav, te radi zaslužene kazne, da se meni dopremi. Vi dobro znate da ja božijom voljom u pogledu kažnjavanja nijesam aljkav, a niti je moj postupak spor kao Vaš. Ističete da je lasno pronaći softu i brata mu, ali da je teško ih dopremiti, te da se ne možete sada time baviti. Velite, ako budu umakli u planinu, nemoguće ih je pronaći. Razumije se, da se Vi bojite i ustručavate prihvatiti ih za skut, što svjedoči, brate, da nemate pameti..."* (S. Šehić, Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije, 1998, str. 37)

Za razliku od muftije koji nije imao svog posebnog ureda, kadija je sudio u posebnoj zgradi za tu namjenu - koja se zvala mehkema (ili u narodu "me-hćema"). Muftija je svoje službene poslove obavljao u vlastitoj kući ili u medresi, gdje je po pravilu službovao i kao muderis (profesor medrese). Zgradu mehkeme koja je najčešće i bila državno vlasništvo po pravilu izdržavala je država. Pored kadije u mehkemi su radili i drugi pomoćni službenici: kassam - koji je dijelio ostavine, katib ili pisar (u većim gradovima bilo je po nekoliko pisara), bevhadim (vratar, portir, podvornik, služitelj), muhzur (kod nas se obično izgovara kao muzur, sudski činovnik, izvršni organ suda ili upravne vlasti) čija je zadaća bila da obavještava i dovodi stranke kod kadije itd. Uz mehkemu je uvijek bilo po nekoliko korektnih i oprobanih ljudi (udul), koji su služili kao svjedoci (šahiti) pri skla-

panju raznih ugovora i u drugim potrebnim prilikama. Uz mehkemu je bila i sudska blagajna o kojoj se brinuo blagajnik-emin. Osim novca mehkeme, tu je ostavljan i drugi novac i predmeti kao što su bili amaneti pohranjeni novac jetima i slično. Mehkema je imala svoju arhivu. Fikhska djela propisuju kako se arhiva sređuje po datumima, kako se akti odlažu u posebne fascikle po sedmicama itd. Dakle, jedan sasvim savremen i tačan raspored. Pored ostalog, u arhivi su se čuvali i sidžili (sudski protokoli) u koje se upisuju sve osude, sve rasprave, sve podjele ostavština, sklopljeni brakovi i razvodi, akti koji prođu kroz mehkemu itd. Svaki kadija pravi sidžil za period svog službovanja.

Gračanička mehkema u doba Turke nalazila se na južnom dijelu Varoši, ali tačno mjesto te zgrade do danas nije utvrđeno. Deset godina nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, 1887. godine, izgrađena je današnja zgrada opštine u kojoj je pored administrativno-sudske vlasti stolovao i šerijatski sud, odnosno kadija.

Za proučavanje historije sudstva na području Gračanice, a posebno u periodu kada je Bosna i Hercegovina bila u sastavu Otomanske Imperije, jedan od najvažnijih izvornih dokumenata je Sidžil gračaničkog kadije, čija je kopija (oko 90 stranica), kao što smo rekli djelimično sačuvana u porodici rahm. Osmana Delića u Gračanici. Ovaj dokument je od izuzetnog značaja za proučavanje i mnogih drugih aspekata iz prošlosti Gračanice - demografskih, gospodarskih, urbanih i drugih karakteristika. Stoga se prevođenje i objavljivanje Gračaničkog sidžila nameće kao prvorazredan zadatak nadležnih institucija u Gračani-

ci. Da bi podstakli tu aktivnost, zahvaljujući ljubaznosti gospodina Faruka Delića, sina rahm. Osmana, objavljujemo faksimil tri stranice tog značajnog dokumenta koje je prevela prof. turskog jezika Azra Gadžo iz Sarajeva.

Prevod: registracija tri vjenčanja među nemuslimanima i jednog vjenčanja muslimanskog braka (izvjesnog Ibrahima, sina Mustafe iz

Prevod: najboljem među sudijama muslimana, najbližem valijama koji vjeruju u jedinstvo Božije, izvorom vrline i pouzdanja, uzdizatelju znaka šerijata i vjere, nasljedniku znanja Božijih poslanika i vjerovjesnika, obdarenom povećanom pažnjom Vladara koji pruža utočište ponosnim mulama na srednjem kolu Rumelijskog ejaleta (Janjičarsko krilo, janjičarska divizija), nek im se vrline uvećaju, ponosu sudija i vladara, izvoru vrlina i govora ostalim kadijama i naibima, vrline im se povećale, i ponosu sličnih i jednakih ajanima i svim zabitima (Zabit (ar), oficir (Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Svjetlost, Sarajevo, 1989, str. 643), vrijednost im se uvećala, kada stigne visoko carsko pismo neka znaju sljedeće: Nek se ne dozvoljava nikakva nepravda prema stanovnicima Aleksandrije od strane sadašnjeg rumelijskog valiye i seraskera zaduženog za dostizanje do pobjede, plemenitog dostojanstvenika, poštovanog maršala poretka svijeta, mog vezira Ebu Bekir-paše, nek Bog produži njegovu slavu, nek na ovaj način pazi na njihovu zaštitu i bezbjednost, te nek se spomenuto stanovništvo sustegne od toga da budu pristalice navedenom odmetniku i nek je on zadužen da brine o tome da smakne spomenutog odmetnika Mahmuda iz Aleksandrije na kojega se padišah rasrdio prema časnim izdatim fetvama i prema visokim izdatim naredbama iskazujući prijateljstvo i lijepu službu prema mojoj Visokoj porti i prema službenicima. Oni (stanovnici) slijede spomenutog odmetnika prema izdaji i odbojnoj prirodi u kojoj su stvoreni. I u Aleksandriji otvoreno

napadaju suprotno mojim visokim naredbama na spomenutog (vezira) i na ostale službenike dok je spomenuti odmetnik opkoljen. Čine ružna i nevaljala djela oslanjajući se na izdaju i pokvarenost, što je uzrok ulasku i izlasku iz tvrđave (tj. prolasku kroz tvrđavu). Spomenuto stanovništvo je i ranije, a osobito ovaj put slijedilo na ovaj način spomenutog odmetnika - i izdaje koje su se dogodile mojoj Visokoj porti. Nakon ovoga, ne postoji moja carska volja sve dok se ne izvrši smaknuće spomenutog i sve dok se stanovništvo spomenute Aleksandrije ne odrekne navedenog nevaljalca i dok ne budu potvrdili svoju iskrenost u službi mojoj Visokoj porti, da ude ma ko između stanovnika Aleksandrije ni u jednu zemlju od mojih carskih zemalja ili da bilo od koga (nešto) uzima ili daje (tj. da trguje s njima). Izdat je moj ferman da na kojem god da se mjestu neko iz Aleksandrije nađe, nek odmah bude uhvaćen i uhapšen uz znanje šerijatskog suda i zabita i neka se o tome izvijesti moja Visoka porta. Aposebno je izdata ova moja časna naredba i poslata preko sadriazama tatara (Sadriazama tatara, tj. velikog vezira, vezirovog tatara; sadrazam, sadriazam (ar), veliki vezir (Abdulah Škaljić, n.d. str. 540), tatar, tatarin (pers), poštar-konjanik u Turskoj Carevini. Tatari su na brzim konjima prenosili fermane i službenu poštu iz Carigrada u razne krajeve Turske (A. Škaljić, n.d. str. 602), uzora sličnih i jednakih Mahmuda, vrijednost mu se uvećala. Sada vi spomenuti mevlana (Mevlana, (ar) počasna titula za glasovite islamske učenjake i filozofe, stavlja se ispred imena (A. Škaljić, n.d. str. 462) i ostali, kada saznate voljom Uzviše-

nog da je spomenuti vezir postavljen i zadužen da samostalno ukloni (smakne) navedenog bijednika kao i to da moja carska volja nije zadovoljna da na bilo koji način neko između stanovnika Aleksandrije stupi nogom na neko mjesto što spada u moje zaštićene zemlje, sve dok se stvar ne privede kraju, niti da neko sa spomenutima (nešto) uzima ili daje, te da se moja odlučna i odvažna carska volja zainteresovala da se ti razni putem istrage privedu i da se uhvate i uhapsu uz potpuno preuzimanje mjera opreza više nego li ranije, izvijestiti ćete i upozoriti na to pitanje vlast i one koje je potrebno u vašem kadiluku i danonoćno ćete na ovo pitanje obratiti pažnju i zatvoriti ćete razne prolaze koje je potrebno (zatvoriti). Nakon ovoga ćete povećati brigu i pažnju tako da nijedan pojedinac između stanovnika Aleksandrije ne nastupi nogom u kasabu ili selo koji spadaju u carske posjede, te da niko sa spomenutima ne trguje. A one koji se javno ili tajno suprotstavljaju naredbi i koji su po ovom pitanju neposlušni, ko god da su, treba kazniti. Preduprijedite i sprječite to (navedeno) obavijestivši sve i istražite ko su oni koji javno ili tajno dolaze između stanovnika Aleksandrije, i u svakom slučaju ih uhapsite i dostavite dopis i obavijest mojoj Visokoj porti. Uz to ovaj moj ferman je izdat po pitanju toga da se potrudite da izvršite moju uzvišenu naredbu i da se čuvate i klonite lijenosti i nemara. Izvolio sam kazati da kada stigne postupate prema časnom fermanu izdatom na zakonski način po ovom pitanju čiji sadržaj kojemu se treba pokoravati treba slijediti. Čuvajte se toga da mu se suprotstavljate. Tako uzmite na znanje i oslonite se

na moj časni znak. Ubilježeno sredi-nom redžeba, godine hiljdu dvjesto osme.

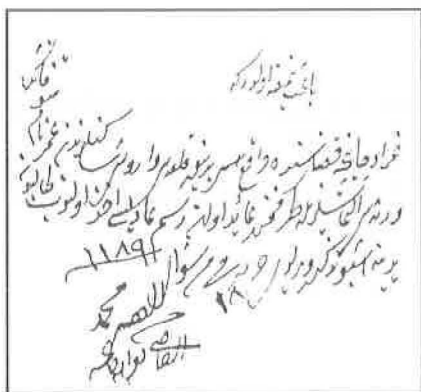
Nama stiglo 3. časnog ševala, 1208. godine.

U mjestu zaštićena Konstaminija.

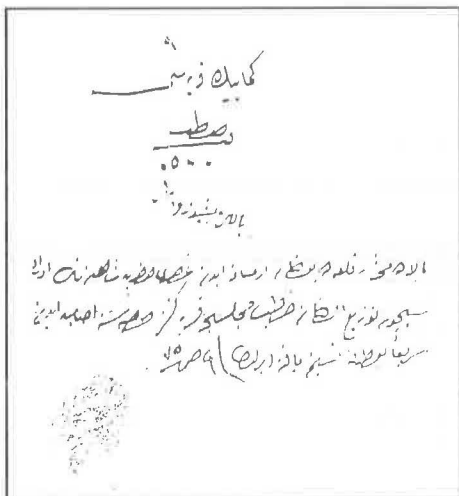
Kao ilustraciju, uz ovaj rad prilažemo fotokopije nekoliko dokumenata koji su direktno vezani za rad gračaničkog kadiluka i njegove kadije, a koji su arhivirani u Regionalnom istorijskom arhivu Tuzla, Orijentalna zbirka 1578-1936. Zbirku obradila Nermina Hodžić.

Prijevod: Rješenje Šerijatskog suda u Gračanici, kojim se, na uslovno zadržanoj ostavini umrlog Huseina Hasanova iz varoši Srebrnik, postavlja skrbnik još nerođenom djetetu umrlog. (1735.g.),

Prijevod: Potvrda izdata od strane gračaničkog kadije i upućena nasljednicima umrlog Omara iz varoši Srebrnik, a odnosi se na plaćenu prenosnu pristojbu. (1775.g.),

Prijevod: Pismo koje gračanički kadija upućuje stanovništvu sela Čehajići, naređujući im da iz svojih šuma odmah dovezu dio drva koji je potreban za izdržavanje vojske u gradačačkoj tvrđavi. (1858.g.)

Prijevod: Pismo kojim gračanički kadija odgovara bosanskom muhafizu kako se završila parnica na sudu vezana za prijavu bajazidbega da su mu Hasanaga i Čolo Hasan otjerali stoku.

Hifzija SULJKIĆ, Omer HAMZIĆ

Gračaničke medrese, njihovi graditelji, muderisi¹ i učenici

Uvod

Prema historijskim podacima (Adem Handžić i dr), Srebrenička banovina s gradovima Srebrnik, Teočak, Soko i Tešanj, potpala je pod tursku vlast između 1512 i 1520. godine. Kao i ostala slična mjesta u Bosni i Hercegovini, i Gračanica se, nakon toga, ubrzano razvija u islamsko-orijentalnom duhu. Ovo nekadašnje srednjovjekovno rudarsko selo status kasabe (grada) stiče prije 1548. godine, a sjedište prostranog kadiluka (koji je zahvatao široko prostranstvo između Spreče, Bosne, Save i Tinje) postaje prije 1572. godine. To je period intenzivne islamizacije, naglog razvoja zanatstva i trgovine, podizanja džamija i drugih javnih objekata u kasabi... Prema predanju, prvobitno jezgro kasabe bilo je na području današnje mahale Drafnići (Trepanići). Ali počeci gračaničke čaršije na sadašnjem prostoru vezuju se za ime Ahmed-paše Budimlije, koji je krajem 17. ili početkom 18. stoljeća, podigao čaršijsku džamiju (Ahmed pašina džamija), sahat kulu (današnji simbol Gračanice) i hamam - objekte koje je u pravilu morala imati svaka značajnija čaršija.² Podigao je i jedan

mekteb kao i još neke javne ustanove i objekte. Za njihovo održavanje ostavio je golem vakuf: više parcela zemlje, han, nekoliko dućana u čaršiji itd.

Vakifi³

Ne zna se pouzdano da li je u vrijeme Ahmed-paše Budimlije u Gračanici postojala medresa. Ali u središtima prostorno velikih kadiluka, kakav je bio i gračanički, pored ostalih, vjerovatno su osnivane i neke vjersko-prosvjetne institucije višeg ranga od mekteba. Prva medresa u Gračanici vjerovatno je proradila u periodu između proglašenja ovog mjesta kasabom (oko 1548) i osnivanja gračaničkog kadiluka (1572) ili možda nešto kasnije.

Prve pouzdane potvrde o postojanju medrese u Gračanici nalazimo u Vakfiji Hadži Halil-efendije Trepanića iz 1763. godine, koji je kao učen čovjek (i muderis) službovao u raznim mjestima Carevine, da bi u svojim poznim godinama došao u Gračanicu i u Per-vane (Trpenići) mahali podigao džamiju i u nju smjestio svoju čuvenu biblioteku. Iz pomenute vakufname doznajemo mnoge pojedinosti o toj biblioteci, njenim knjigama i rukopisima, ali i o džamijama, mektebima, značajnijim ličnostima, pa i o medresi: *"Ako doteče trećina mog imetka, neka se sagradi medresa od 7-8 prostorija u mahali koja je blizu džamije ili neka se u bašči Munla Husejna ot-*

¹ Muderis, muderiz (ar), *nastavnik, profesor medrese (muslimanske vjerske škole u koju se stupa po završenom mektebu ili ruždiji)*, Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, "Svjetlost" Sarajevo, 1989. str. 468, 451

² Omer Hamzić, *Gospodarske prilike u Gračanici za vrijeme Turske sa posebnim osvrtom na trgovinu i urbani razvoj*, "Grač. glasnik" broj 2, "Monos", Gračanica, 1996. str. 20.

³ Vakif (ar), *zavještač, osnivač vakufa, zadužbine*, A. Škaljić, n.d. str. 637

*kupi parče-dva zemljišta za tu zgradu.*⁴ Ali to ne znači da u Gračanici nije već postojala Medresa, koja je po, svemu sudeći, bila dotrajala, pa ovaj učeni Gračanlija ostavlja dio svog imetka za izgradnju nove, umjesto stare - u kojoj je možda i sam službovao.. Ne znamo da li je ova oporuka ikada izvršena, ali znamo da je vakufnamu sa originala, deset godina kasnije, 1763. godine, prepisao **Abdul-Vehab Karahodža**, potomak čuvenih Karahodža iz Žepča, za sada prvi poznati nam gračanički muderis poslije **Hadži Halil-efendije**.

Na ruševinama stare medrese, koja je sagrađena preko puta Ahmed-pašine džamije još u doba Hadži Halil-efendije, novu zgradu medrese, prije 1800. godine, podigao je Osman-kapetan Gradašćević, otac čuvenog Husein-kapetana, Zmaja od Bosne. Bila je to građevina na sprat, sa sobama za softe, prostorijom za muderisa i dvije učionice, otprilike na istom mjestu gdje se i danas nalazi. U dvorištu medrese nalazio se šadrvan pod krovom, sa više česama u arapskom stilu. Voda je dovedena čunkovima iz jaza nad badnjevima mlina "Kapetanuša", pa ispod rijeke Sokoluše do u dvorište medrese. Za održavanje medrese, Osman-kapetan je 10.8.1800. godine uvakufio jedan han, više dućana u čaršiji, jedan mlin (kasnije prozvan "Ka-

petanuša") i nekoliko parcela zemlje u okolini Gračanice, doveo vodu za šadrvan ispred medrese itd.

Desetak godina kasnije, Murat-kapetan Gradašćević, sin Osmanov (gradačački kapetan od 1814. do 1822), u dvorištu Ahmed-pašine džamije s njene južne strane - prije 1810. godine sagrađio je novu medresu, u čijem je prizemlju bilo 8 dućana, a na spratu učionica i prostorije za đake. Doveo je vodu i za potebe medrese sagrađio česmu. Kamena ploča sa te česme, s natpisom, nalazi se u podzidu harema Budimli Ahmed-pašine džamije. Za održavanje ove medrese Murat-kapetan je uvakufio svih 8 pomenutih dućana i 13 parcela zemlje u blizini Gračanice.⁵ Ova medresa radila je sve do 1906. godine pod imenom Nova medresa.⁶

Zgrada medrese koju je, krajem 18 stoljeća, podigao Osman-kapetan Gradašćević tijekom vremena potpuno je "oharabila" i bila gotovo neupotrebljiva. Stoga se, 1888. godine pristupilo izgradnji nove medrese koja je, požrtvovnošću i dobrovoljnim priložima muslimanske ehaliye⁷ ovog područja, završena već sljedeće, 1889. godine. Na mjestu nekadašnje stare dotrajale zgrade, iznikla je nova masivna prizemna građevina u takozvanom pseudo-maurskom stilu sa 18 soba, velikom dershanom⁸ i muderiskom sobom za redovna predavanja. Ders-

⁴ Muhamed Hadžijamaković, Vakfija Hadži Halil ef. Trepanića", Glasnik Islamske zajednice BiH, br. 3/84, Sarajevo, 1984, str. 316

⁵ Vakufname u Vakufskoj direkciji u Sarajevu pod brojem 131/1, 132/1

⁶ Omer Hamzić, n.č. str. 22.

⁷ Ehaliya (ar), *stanovništvo, mještani, svijet, narod*, A. Škaljić, n.d. str. 264.

⁸ Dershana, (ar-pers), *mjesto gdje se održava nastava, razred*, A. Škaljić, n.d. str. 213.

hana je služila za skupna predavanja i sastanke, a u 18 njezinih soba koje nisu bile velike, bila je smještena taleba.⁹ Poslije izgradnje medrese počeo je pridolaziti povećan broj softi¹⁰ iz raznih mjesta Bosne, pa se ubrzo nametnula potreba za njeno proširenje kako bi se mogao smjestiti višak talebe. Da bi se i taj problem riješio, tadašnja Uprava vakufa pod upravom predsjednika povjerenstva i tadašnjeg gračaničkog kadije Arif Hikmet ef. Mehinagića, a u sporazumu sa upravnikom medrese, 1906. godine podigla je sprat na prizemnoj zgradi u dvorištu medrese, do glavne gradske ceste, naspram Budimli Ahmed-pašine džamije, koju je narod sve do njenog rušenja (1973) zvao softinski mutvak. Kasnije je vasijetom¹¹ H. Rašidage Rašidbegovića drvenim čunkovima iz mahale Drafnići voda dovedena u avliju medrese i tu podignuta jedna česma sa pijaćom vodom za polaznike medrese.

Poslije Drugog svjetskog rata, pri nacionalizaciji vakufskih zgrada medresa je prvo uzeta pod desetogodišnji zakup, da bi kasnije bila nacionalizirana. U njoj se dugo nalazila Narodna biblioteka i gradski dom kulture. Objekat je temeljno renoviran sredstvima mjesne zajednice Gračanica, dobrovoljnim priložima građana i preduzeća u toku 1988. i 1989. god-

ine. Odlukom Skupštine opštine Gračanica, u posjed Islamske zajednice medresa je vraćena 1991. godine. U njoj je aktivna ders-hana i islamska biblioteka, dok su ostale prostorije date pod zakup.

Muderisi

U dvije bilješke iz 1808. godine na dvije knjige iz **Hadži Halil-efendijine** biblioteke pominju se tri gračanička muderisa: **Mustafa efendija, Hasan efendija i Osman efendija**.¹² Oni su vjerovatno naslijedili pomenutog **Karahodžu** (koji je došao na medresu poslije Hadži Halil-efendije) i službovali u Gračanici do sredine 19. stoljeća.

Iza njih, na gračaničku medresu dolazi muderis **Muhamed-efendija Piskavica**, koji se, pored vršenja muderiske dužnosti, bavio i prepisivanjem Kur'ani kerima. Jedan primjerak Kur'ana¹³, koji je svojom rukom prepisao (ali koji, nažalost, nije sačuvan u cjelosti) na posljednjoj strani sadrži vrlo karakterističan i zagonetan datum prijepisa i bilješku iz koje saznajemo da mu je to drugi po redu prijepis Mushafa, da Ga ostavlja kao vakuf mahali Drafnići, na čuvanje muteveliji¹⁴ "koji će taj Mushaf davati na učenje uz revers ili jemstvo onom maholjaninu koji je najdostojniji da Ga kod sebe drži i iz Njega uči."¹⁵

⁹ Taleba (ar), *učenik, učenici*, A. Škaljić, n.d. str. 598

¹⁰ Softa, sohta (pers), *učenik medrese*, A. Škaljić, n.d. str. 568.

¹¹ Vasijet (ar), *testament, oporuka*, A. Škaljić, n.d. str. 638

¹² Muhamed Hadžijamaković, n.č. str. 317. i 318.

¹³ Kur'an, (ar), *muslimanska sveta knjiga koja, po islamskom vjerovanju, sadrži božiju objavu, objavljenu preko Muhameda*, A. Škaljić, n.d. str. 426

¹⁴ Mutevelija (ar), *upravitelj jednog vakufa*, A. Škaljić, n.d. str. 480

¹⁵ Izvještaj Odbora Islamske vjerske zajednice Gračanica Starješinstvu Islamske vjerske zajednice Sarajevo, br 57/67, od 25.8.1967. (u daljem tekstu: Izvještaj...)

Iza Piskavice Muhamed-efendije, muderis na Osman-kapetanovoj medresi bio je **Nurkić H. Hasan-efendija**, rodom iz sela Vranovića. On je kao muderis otišao na hadž i tamo prese-lio.¹⁶ Naslijeđuje ga hafiz¹⁷ **Osman-efendija Avdić**, rođeni Gračanlija sa Drafnić mahale, dok je muderis Nove medrese bio **Osman ef. Mulaibrahimović**, rodom iz Biberova Polja. (sadašnja opština Gradačac). Po odlasku muderisa Osman-efendije Avdića na službu u Zvornik¹⁸, Ibrahimović prelazi na službu u Osman-kapetanovu medresu i tu službu obavlja sve do svoje smrti 1900. godine. Njegovo mjesto u Novoj medresi preuzeo je muderis **Muhamed-efendija Mulavdić**, rodom iz Čekanića (sadašnja opština Srebrenik), zvani **Čekanićak**, koji će, nakon pretvaranja te medrese u reformisani mekteb iptidaiju¹⁹ odseliti u Brčko (oko 1906), gdje je obavljao dužnost upravitelja ruždije.²⁰

¹⁶ Iza njega u bešici ostao je sin mu Hasan, koji je pred austrougarsku okupaciju, 1878. godine, u tadašnjem Kajmekamskom uredu bio "arsuhaldžija", sastavljač molbi i sličnih podnesaka. Učio je u gračaničkoj medresi i hafizluk završio pred muderisom Osman-efendijom Avdićem. Kolege u hafizluku bili su mu hafiz Husein Moralić i hafiz Hasan Škiljić, obojica iz Gračanice.

¹⁷ Hafiz (ar), *onaj koji zna čitav Kur'an napamet*, Abdulah Škaljić, n.d. str. 297.

¹⁸ S njim su u Zvornik otišle i neke softe (učenici medrese) iz Gračanice "da nastave nauku pred njim". Među njima i hfz. Hasan efendija, sin pomenutog gračaničkog muderisa Nurkića, te Ališan Bešlagić i drugi. Muderis Avdić se, međutim, brzo razbolio i kao neženjen - umro u Zvorniku. Ukopan je s desne strane ulaznih vrata Namazdah džamije u Zvorniku (Hifzija Suljić, Podrinjska medresa, "Islamska misao" 1987. str 31.) Pred smrt je vasijet (testament, oporuku) učinio da se njegova taleba (učenici, taleb – učenik) iz Zvornika vrati o njegovom trošku u Gračanicu i da se preda njihovim roditeljima u Gračanici, što je i učinjeno. Njegovi učenici nastavili su školovanje na Osman-kapetanovoj medresi, gdje ih je primio muderis Osman ef. Mulaibrahimović.

¹⁹ Mektebi-iptidaija, skr. iptidaija (ar), *trogodišnja muslimanska vjerska škola koja ima propisan nastavni plan i određen broj nastavnih sati nedjeljno. Nastavnik u ovom mektebu zove se mualim*, A. Škaljić, n.d. str. 455

²⁰ Ruždija (ar), *prvi stupanj srednje škole, škola za odraslu punodobnu djecu*, Abdulah Škaljić, n.d. str. 537

Nakon smrti efendije Mulaibrahi-movića, 1900. godine, dužnost muderisa na Osman-kapetanovoj medresi, 1900 godine, preuzeo je hafiz **Mehmed Teufik-efendija Okić**²¹, sin Hadži Jusuf-efendije, imama Esme-sultan džamije u Jajcu.²² Za njegova "muderisovanja", ova medresa proćula se širom Bosne i Hercegovine kako po masovnosti tako i po nivou i kvalitetu nastave koja se u njoj obavljala. Poćela je pristizati taleba iz mnogih mjesta - iz Jajca, Donjeg i G. Vakufa, Kobaša, Duboćca, Dervente, Tešnja, Zavidovića, Doboja, Brćkog, Gradaćca, Tuzle itd. Broj softi brzo se popeo na oko 200, pa se moralo pristupiti proširivanju medrese i izgradnji još nekih prostorija za smještaj talebe. Na inicijativu muderisa Okića, 1902. godine, knjige iz biblioteke Hadži Halil-efendije prenesene su u Osman-kapetanovu medresu s ciljem da se bolje zaštite i što više koriste.²³ U analima ove medrese ostat će upisna 1907. godina kada je muderis Okić dao idžazet²⁴ jednoj grupi starije talebe. Svećanost ćitanja i predaja idžazetnama obavljena je u Budimli Ahmed pašinoj džamiji u prisustvu

velikog broja alima²⁵ iz Bosne i Hercegovine. Idžazetname je ćitao budući reisul-ulema H. Džemaludin ef. Ćaušević, a idžazetlije su bili: Mašić hadži Ismail Hakki ef. iz Rapatnice (službovao kao upravitelj ženske mektebi iptidaije u Graćanici, muderis i džematski imam u Kladnju sve do pensionisanja, dobar poznavalac farmakologije iz arapskih ljekarskih knjiga, otac poznatog graćanićkog pjesnika, filozofa i intelektualca Muhameda Sejida Mašića, koji na njegovom nišanu u graćanićkom greblju Šabuša ostavi lijep tarih), Huskanović hadži Hašim Sidki ef. iz Doborovaca (službovao kao džematski imam u Doborovcima) Džafić Mehmed Emin ef. iz Doborovaca (službovao kao dugogodišnji imam u Tarevcima, Modrića), Fazlić hadži Ćulejman Selim ef. iz Seone (sve do smrti službovao kao muderis u Odžaku), Kadić Mehmed Naim ef. iz Seone (općtina Srebrenik, službovao kao dugogodišnji imam u Brćkom), Hodžić Ali Riza ef. iz Lukavice (općtina Graćanica, službovao kao dugogodišnji upravitelj iptidaije u Lukavici), Bašić Ibrahim Sabri ef. Bašić iz Lukav-

²¹ Rođen je 1870. godine u Jajcu. Osnovno vjersko obrazovanje i ruždiju završio je u svom rodnom mjestu, medresu u Banja Luci, a visoke teološke nauke i kiraet (ućenje Kur'ana) u Carigradu. Muderis Osman-kapetanove medrese u Graćanici je od 1900. do 1910 godine. Jedan je od najobrazobvanijih Bošnjaka svog doba. Pored redovne aktivnosti u Ulema medžlisu u Sarajevu, proućavao je književni rad bosanskih muslimana na orijentalnim jezicima. Objavio je biografije nekoliko naših književnika u listu "Vatan", koji je izlazio na turskom jeziku (1884-1887), a sarađivao je i u sedmićnjaku "Slobodna rijeć". Umro je 1932. godine.

²² Okić se oženio iz Graćanice kćerkom H. Mustafe ef. Hadžića, Hasiba hanumom

²³ Tajib Nurikić, Hafiz Mehmed Teufik ef. Okić, "Biljeg vremena" br. 12, Graćanica, 1994. str. 17.

²⁴ Idžazetnama (ar. pers), skr. Idžazet, svjedodžba, diploma o završenim teološkim naukama. Za zvanje muderisa bila je potrebna idžazetnama, Abdulah Škaljić, n.d. str. 340

²⁵ Alim (ar), ućen ćovjek; vjerski naućenjak, Abdulah Škaljić, n.d. str. 89

ice (opština Gračanica), Kadrić Husein ef. iz Lukavice (opština Gračanica).

I na završnom ispitu i kasnije u službi ovi kao i drugi učenici muderisa Okića, po svojoj spremi odskakali su "od mnogih svršenika drugih medresa u Bosni i Hercegovini".²⁶

Mudris Okić službovao je na Osman-kapetanovoj medresi do 1909. godine, kada kao član Ulema međžlisa odlazi u Sarajevo, gdje je obavljao i dužnost zamjenika Reisul-uleme.

Nakon njegovog odlaska, Osman-kapetanovu medresu preuzima **Šiljić H. hfz. Mustafa-efendija**, sin Nuhanov iz Lukavice (opština Gračanica), koji je prethodno služio kao muderis i imam na Selmiji džamiji u Doboju. Od svih poznatih nam muderisa, ostvario je najduži muderiski staž u Gračanici - od 1909. pa do svoje smrti, 1952. godine. Lično je preslušavao hafize i u prisutnosti sve talebe i mnogobrojne gradske i seoske ehalije obavljao njihove "dinleme".

Važno je spomenuti da su svi navedeni muderisi završili nauke u Stambolu i da su između njih hafiz Mehmed Teufik ef. Okić i H.hafiz Mustafa ef. Šiljić bili uvaženi alimi koji su završili Kiraet-Vudžuh, pred najpoznatijim islamskim učenjacima tog doba u Stambolu.

Nastava

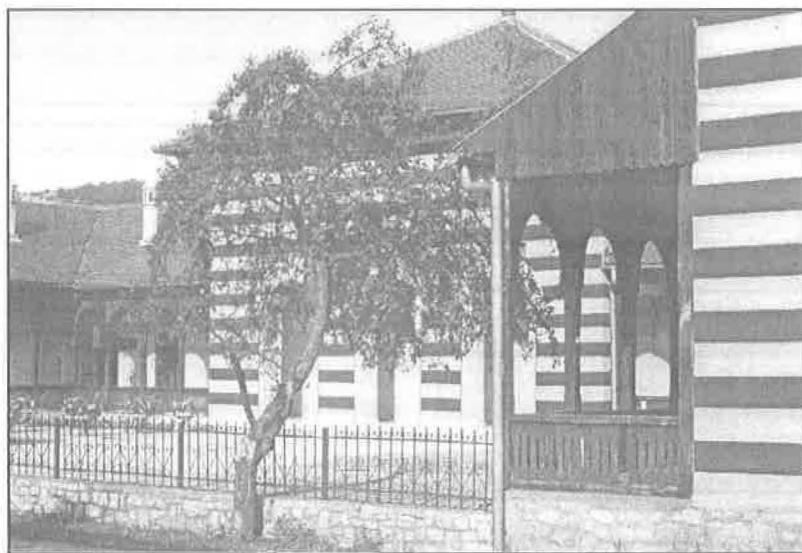
Osman-kapetanova i Nova medresa u Gračanici bile su tipa nižih medresa koje su po kvalitetu nastave stajale ispod nivoa poznatih medresa

u bivšim okružnim jestima: Tuzli, Travniku, Mostaru, Bihaću Banja Luci i još nekih. Jer "sve medrese nisu bile na istom stupnju. Neke su bile slabije, neke bolje. U nekim se sticalo niže znanje, dok su neke postale glasovite. Sposobnost učenika (softa) zavisila je dobrim dijelom od spremne i sposobnosti nastavnika. Od muderisa je zavisio uspjeh jedne medrese. O njemu je pretežno ovisila i nastava."²⁷

Prije dolaska muderisa Okića na Osman-kapetanovu medresu, 1900. godine, i u ovoj medresi učilo se po takozvanom "halka" sistemu koji je sve više bio izložen javnoj kritici sve prisutnije mlade muslimanske inteligencije. U tom smislu upućene su zamjerke i na rad Osman-kapetanove medrese u listu "Bošnjak" (br. 7. od 15.2.1894. godine), nakon čega se stanje postepeno mijenja nabolje. Murat-kapetanova (Nova) medresa reformiše se u mektebi iptidaiju, a na Osman-kapetanovu medresu dolazi hafiz Mehmed Teufik ef. Okić, koji zatečeno stanje počinje radikalno mijenjati. Uvodi razvrstavanje učenika po razredima (godištima), uvodi raspored predavanja, nove udžbenike itd. U vidjevši potrebu svjetovnog obrazovanja naše uleme, na medresi angažuje jednog učitelja za novu pismenost i obrazovanje. Na zamjerke konzervativnog dijela gračaničke čaršije nije se osvrtao. Naprotiv, počele su da stižu i javne pohvale od mladih i naprednijih intelektualaca. Potvrđujući to, prof. Tajib Nurikić u svom članku o ovom znamenitom Gračanliji navodi jedan insert iz lista "Bošnjak", (br. 3, od 15.1.1903. g. str. 2) u kojem se daje vrlo

²⁶ Tajib Nurikić, n.č. str. 17.

²⁷ Dr. Hajrudin Ćurić, Muslimansko školstvo u BiH do 1918. str. 229

Sadašnja zgrada Osman-kapetanove medrese, sagrađena 1889. godine

visoka ocjena muderisa Okića, koji je *“za godinu i po dana svog rada probudio iz drijema softe, osposobio ih i oslobodio ih za naukom tako da se gračanička medresa sa ovakvim muderisom može ubrojiti među prve u našoj dičnoj Herceg-Bosni.”*²⁸

Prema nekim istraživanjima, više od stotinu različitih udžbenika bilo je u upotrebi na bosanskim medresama. Obično je svaki muderis odabirao i određivao udžbenike po svojoj volji, za koje je držao da su najbolji ili koji su njemu najbolje odgovarali. Do iza Prvog svjetskog rata, u gračaničkim medresama najviše su predavani sljedeći predmeti, odnosno udžbenici:

Kur'an (učenje), Tedžvid²⁹ (Tedžvid-Karabaš), “Munija” (Mun’jetul-musali – udžbenik iz obredoslovlja na arapskom), “Halebija” (najčešće: Halebi-sagir – kraći komentar Halebije iz obredoslovlja na arapskom), “Durr-ijekta” (udžbenik iz dogmatike i obredoslovlja na turskom), “Melteka” (udžbenik iz obredoslovlja i šerijatskog prava), “Risalei-Bergivi” i “Bergivi-šerh” (udžbenik iz akaida³⁰, dogmatike i obredoslovlja i njegov komentar, oba na turskom jeziku), “Bed’ul-emali” – islamska dogmatika na arapskom u stihovima), “Emsila” (oblici konjugacije glagola na arapskom jeziku s turskim prepjevom), “Bina” (obrada konjugacije glagola na

²⁸ Tajib Nurikić, n.č. str. 17.

²⁹ Tedžvid (ar), *fonetička pravila za ispravno učenje Kur’ana; “učiti Kur’an po tedžvidu” – učiti pravilno*, A. Škaljić, n.d. str. 605

³⁰ Akaid (ar), *nauka o propisima islamskog vjerovanja, islamska dogmatika*, A. Škaljić, n.d. str 78

arapskom), "Maksud" (opširnija obrada konjugacije arapskih glagola na arapskom jeziku), "Izhar" (arapska sintaksa na arapskom jeziku), "Šuruti-salat", "Konjevi" itd. Pored navedenih, povremeno su se upotrebljavali i neki drugi udžbenici - iz tefsira (komentar Kur'ana), hadisa (islamske tradicije), dogmatike (akaida - Kasidei-nuni) i drugih.

U Osman-kapetanovoj medresi, kao i u svim drugim medresama nastava je bila pretežno vjerskog karaktera, svodila se na upoznavanje ustanova islama i gramatike arapskog, a rjeđe i turskog jezika.

Nastavni plan Osman-kapetanove medrese iz 1932. godine donosimo u tabeli na kraju ovog teksta.

Tabela pokazuje da je ova škola imala pet razreda. Nastava se isvodila svakim danom izuzev petka, dvokratno - prije i poslije podne. Izučavali su se dersovi po početku dersova arapskog i turskog jezika pa do idžazetafununa-ašere. Pored tih dersova učio se Kur'an napamet po tedžvidu i talimi kiraet. Muderisi su bili ujedno i redovni vaizi u Budimli Ahmed-pašinoj džamiji. S obzirom na brojnost dersova i taleba, za vrijeme muderisa Okića raspored je bio tako uspostavljen da su niže dersove iz arapskog jezika i fikha predavale softe koje su učile više dersove i bile blizu idžazeta, a muderis je predavao više dersove i preslušavao učenje hifza. Za vrijeme uprave muderisa Šiljića izvršena je nastavna reforma kojom se uvode novi predmeti: ilmi hadis, povijest islama koje je predavao hfz. Ibrahim ef. Mehinagić, te Šerijatsko pravo (Kitabun-nikah) i šerijatsko nasljedno pravo (Ilmul-feraiž) koje je predavao

Kadri ef. Hajdarević. Obojica su službovali kao šerijatske sudije u Gračanici. Uvode se i neki svjetovni predmeti koje su predavali tadašnji učitelji na osnovnoj školi u Gračanici: Šefik Bešlagić, rodom iz Doboja, Ibrahim Lika iz Gračanice i dr. Izvjestan broj te talebe i ranije je pohađao osnovnu školu u Gračanici i učio kod starog učitelja Ibrahim ef. Ustavdića. Slušajući predavanja ovih nastavnika, talibi su proširivali svoja znanja kako iz islamske nauke - šerijatsko pravo, tako i iz svjetovnih nauka. Osim solidnog moralnog, stručnog i pedagoško-didaktičkog obrazovanja, svršenicima gračaničke medrese sticali su solidne osnove i iz oblasti nekih grana poljoprivrede, voćarstva, pčelarstva itd. Da bi uspješno pratili reformisanu nastavu, učenici su morali dolaziti sa kvalitetnijim predznanjem. Stoga je po zaključku Ulema-medžlisa od 5. septembra 1931.godine (br. 868) zabranjeno primanje učenika u ovu Medresu bez osnovne škole i prijemnog ispita iz Kur'ana.

Ipak, gračanička medresa uvijek je bila dobro posjećena. U njoj je u prosjeku učilo između 60-80, a u pojedinim periodima i do 200 softi.

Taleba

Na osnovu iznesenih podataka o ovdašnjim medresama, njihovom radu i djelovanju u bližoj i daljoj prošlosti ovoga pa i šireg područja Bosne i Hercegovine, može se zaključiti da su njihovi uspjesi bili veliki i djelotvorni. Dovoljno je spomenuti da su taleba i svršenicima ovih medresa primali vjerska i vjerskoprosvjetna zvanja i službe širom BiH. U velikom broju nastavljala

li su nauke u Sarajevu, na Darul-mualliminu, Šerijatsko-sudačkoj školi ili u Stambolu.

Među talebom ovih medresa bilo je dosta i onih koji su učili dersove, pa uzeli idžazet, ali nisu stupili u vjersku službu, već su ostali u slobodnom zanimanju (trgovci, posjednici, poljoprivrednici itd). Prema jednoj službenoj evidenciji, pored pomenutih osam muderisa na Osman-kapetanovoj medresi, hifz je završilo oko 100 hafiza, od kojih je osam steklo zvanje muderisa. Među mnogobrojnom talebom i hafizima gračaničkih medresa bilo je dosta poznatih učaća Kur'ana, mevluda i medhija. Neki su, pored učenja dersova, izučavali i poneki zanat, pa su se u tome osposobili kao majstori i gdje su mogli otvarali svoje radnje. Izučavali su se, nadalje, i svjetovni predmeti, a velik broj talebe je pohađao i mjesne škole, pa su na taj način sticali kvalifikacije i iz svjetovnih školskih predmeta. To im je omogućilo da nastavljaju nauke na višim učilištima.

U jednom Izvještaju Islamske vjerske zajednice Gračanica iz 1968. godine navedena su imena svršenika medrese koji su nastavili školovanje na višim vjerskim školama i stekli zvanje muderisa. To su: Hadži hfz. Halil ef. Bišnjaković iz Brijesnice, općina Doboj, kao muderis službovao u Zvorniku do svoje smrti, Hafiz Đulejman ef. Fazlić iz Seone, kao muderis službovao u Odžaku sve do svoje smrti, Hafiz Jusuf ef. Džaferhodžić, rodom iz Sokola, kao muderis službovao u Dubici, a zatim kao imam u rodnom Sokolu sve do svoje smrti, Hafiz Agan ef. Vehabović, službovao kao muderis u Dubici, sve do svoje smrti, Mehmed ef. Džafić iz Doborovaca kao muderis službovao u D. Vakufu sve do svoje smrti, Hafiz Smail ef. Mašić iz Gračanice kao upravitelj ženske mektebi ibtidaije službovao u Gračanici, a kao muderis i džematski imam u Kladnju, sve do penzije, Hafiz Hasan ef. Smailović, rodom iz Čehaja, jedan od najistaknutijih svršenika gračaničke medrese, kao muderis službovao u više mjesta Bosne i Hercegovine.³¹ Hafiz i muderis Sabit ef. Aganović, rođen u

³¹ Osman-kapetanovu medresu i hifz eff. Smajlović (čija je porodica doselila od Budima 1699. g u Čehaje) završava 1901, a potom 1905. godine odlazi na dalje školovanje u Stambol i nakon osam godina od svog glavnog muderisa uzima idžazet, zatim se u Stambolu upisuje na Teološki fakultet (Darulfunun) i na njemu diplomira 1917. godine. Njegove dužnosti su bile: muderis 1922-24 u medresi u Konjicu, na Bihaćkoj medresi je bio muderis od 1924-1928. godine. Te godine postavljen je za muftiju u Strumici (Makedonija). Tamo nije ostao ni punu godinu dana, već daje ostavku i koncem 1928. godine dolazi u Tuzlu. Tu obavlja dužnost muderisa u Behram-begovoj medresi. Godine 1931 postavljen je za upravitelja ove škole i na toj dužnosti ostaje do septembra 1934. godine. U Zvorniku kao muderis, upravitelj Podrinjske medrese živi i radi u periodu od 1934-1938 godine. Od septembra 1938. pa sve do 1943. godine bio je muderis i upravitelj Niže okružne medrese u Mostaru. Po njenom gašenju vraća se u Tuzlu 1943. godine. U školskoj 1945/46. godini održava nastavu na Behram-begovoj medresi u Tuzli, koja je radila do 30. XII 1949. godine, kada je završila medresu jedna generacija u kojoj sam bio i ja. Njegova je osobita zasluga za ovu generaciju da je završila medresu. Dugujem Hasan efendiji kao svom muderisu i upravniku veliku zahvalnost i osobito poštovanje. Umro je 1957. godine. (Hifzija Suljkić)

*Gračanici, bio je mualim i upravnik ženske mektebi ibtidaije u Gračanici, zatim muderis u Zvorniku, pa muderis u Tuzli, te ponovo kao aktivni muderis i upravnik podrinjske medrese u Zvorniku.*³²

Pored navedenih gračaničkih medreslija koji su stekli zvanje muderisa, kao znamenite talibe ove gračaničke medrese ispisujemo i sljedeća imena: *H. Hafiz Hasan ef. Hadžtefendić*, sin H. Hasan ef. rodod iz Vranovića, službovao kao šerijatski sudija u više gradova Bosne i Hercegovine, između ostalih u Mostaru i Sarajevu i napokon, kao najstariji vrhovni šerijatski sudija – sve do svog penzionisanja. Umro je u Gračanici, ukopan u haremu Budimli Ahmed-pašine džamije; *Konjić Bekir ef.* iz Brijesnice, dugogodišnji upravitelj ibtidaije u Zvorniku; *Bubrić hafiz Mustafa ef.* rodod iz Jajca, dugogodišnji znameniti mujezin na Esme Sultan džamiji u Jajcu i Sulejmaniji džamiji u Travniku; *Hadžić Hazim ef.* sin H. Mustafe ef. iz Gračanice, službovao kao šerijatski sudija u više mjesta u Bosni i Hercegovini; *Hadžić ef. sin Hadži Mustafa ef.* iz Gračanice, svršeniš šerijatske sudačke škole, zatim pravnog fakulteta u Debrečinu, službovao u upravnoj službi, između ostalog i kao zamjenik direktora policije u Sarajevu; *Odžaćkić Hfz. Hasan ef.* rodod iz Zavidovića, dugogodišnji džematski imam u više mjesta Bosne i Hercegovine, bio je i predsjednik Udruženja džematskih imama BiH; *doktor hafiz Džafer Mehmedagić*, rodod iz Doboja, sudija i advokat u više mjesta BiH; *Huremović*

Hfz. Husejn ef. iz Dubočice (Derventa), dugogodišnji džematski imam u Kobašu i u Bosanskom Brodu, poznat kao dobar uča Kur'ana; *Fazlić Dulejman ef.* sin H. Ahmetov iz Seone, dugogodišnji upravitelj ibtidaije i džematski imam u Gračanici; *Mehinagić Hfz. Ibrahim* iz Gračanice (rodod u Prnjavoru), službovao kao šerijatski sudija u Zvorniku, Tuzli, Gračanici, zatim i kao vrhovni šerijatski sudija, te glavni imam na području Doboja – do penzionisanja; *Komarić dr. H. Hafiz Čamil ef.* službovao kao šerijatski sudija u Sanskom Mostu, Cazinu i napokon u Zagrebu; *Salihbašić Hafiz Salih ef.* iz Doboja, dugogodišnji džematski imam u Doboju; *Salkićević Adem ef.* rodod iz Lepenice (Tešanj), džematski imam u Tesliću i Doboju; *Kadrć Husein ef.* rodod iz Lukavice, idžazetlija, dugogodišnji imam u Tarevcima; *Okić Mehmed Tajib ef.* rodod iz Gračanice, profesor na medresi u Skoplju, zatim na Šerijatskoj gimnaziji u Sarajevu, te napokon na Univerzitetu u Ankari; *Nurkić Mustafa ef.* sin H. Hasan ef. rodod iz Vranovića (Gračanica), dugogodišnji džematski imam u Odžaku, kasnije imam u Vranovoćima; *Imširović Ibrahim ef.* rodod iz Seone, šerijatski sudija u Sarajevu i Tuzli, dugogodišnji nastavnik i upravitelj Gazi Husref-begove medrese i, napokon, vjersko-prosvjetni referent IVZ BiH i vrhovni šerijatski sudija u Sarajevu; *Beganović Salih ef.* sin Uzejra iz Sokola kod Gračanice, dugogodišnji mualim i imam, a kasnije džematski imam i vjersko-prosvjetni referent pri Odbo-

³²Umro je 1946. godine i pokopan s desnu stranu ulaznih vrata divičke džamije u Diviču kod Zvornika, gdje su mu bili spomenici s natpisom.

ru Islamske vjerske zajednice u Gračanici; *Dizdarević Zajim*, sin Uzejra, rodom iz Sokola, dugogodišnji imam i mualim u Gračanici, zatim imam na Kuršumlija džamiji u Maglaju, i napokon, imam u Sokolu; *Vikalo Hamdi ef.* rodom iz Sladne, džematski imam u Sladnoj, Janji i Brčkom; *Mujić H. Hafiz Husejn ef.* sin Mehmeda iz Gornje Orahovice, dugogodišnji džematski imam u više mjesta u BiH, bio glavni imam i muftija tuzlanski, te napokon reis ul-ulema Islamske zajednice BiH; *Sinanović Agan ef.* rodom iz Tešnja, dugogodišnji imam u Kotorskom, gdje je umro; *H. Aganović Mustafa ef.* sin Ibrahima iz Sokola, imam u više džemata u BiH, najduže službovao u Kotorskom kod Doboja; *Nurkić Mehmed ef.* rodom iz Vranovića, dugogodišnji imam i mualim u Derventi; *Omeragić Hfz. Idriz ef.* rodom iz D. Vakufa, mualim u Gračanici i džematski imam u Stjepan Polju; *Vikalo Smajl ef.* sin Osman ef. iz Sladne, džematski imam u Sladnoj sve do svoje smrti; *Ferizović Omer ef.* rodom iz Babunovića (Srebrenik), džematski imam u svom mjestu do kraja života; *Hamidović Mehmed ef.* i sin mu *Ibrahim ef.* – imami u Donjim Doborovcima; *Hodžić H. Osman ef.* iz Gornjih Doborovaca, sve do penzionisanja službovao kao imam i mualim u svom rodnom mjestu; *Ljevaković Hasan ef.* rodom iz Moševca (Maglaj), službovao kao džematski imam u Tesliću, a kasnije kao vjersko-prosvjetni referent pri Odboru IVZ Zenica; *Subašić Ibrahim ef.* rodom iz Lukavice, dugogodišnji imam, a jedno vrijeme i načelnik opštine Lukavice; *Fazlić Džemal ef.* rodom iz Seone, dugogodišnji imam u svom rodnom mjestu, jedno vrijeme i predsjednik Odbora IVZ u Srebreniku; *Omerović Kasim*

ef. iz Seone, dugogodišnji imam i mualim u više mjesta Bosne i Hercegovine; *Šiljić Ahmet ef.* sin H. Mustafe ef. iz Gračanice, svršeniš Sudačke šerijatske škole, poginuo kao partizanski borac u proljeće 1944. godine, sahranjen u Gračanici; *Dizdarević Abdulah ef.* rodom iz Sokola, imam u Kotorskom, a zatim u svom rodnom mjestu; *Mušić Husjn ef.* iz Džakula, imam i džematski imam u Džakulama i Orahovici; *Ve-habović Abdulah ef.* sin H. Agan ef. rodom iz Dubice, službovao u više mjesta BiH; *Subašić Ibrahim ef.* iz Lukavice, idžazetlija, dugogodišnji upravitelj ibtidaie u Lukavici; *Kadić Mehmed ef.* rodom iz Seone, idžazetlija, dugogodišnji imam u Brki; *Nurkić H. Omer ef.* sin Šemsin iz Vranovića, dugogodišnji imam i mualim u Orahovici i Vranovićima.

Pored navedenih taliba i svršenika, iz gračaničke medrese izašlo je još mnogo talebe koji su primili službe u raznim džematima širom Bosne i Hercegovine. Pored vršenja svojih vjerskih i vjersko-prosvjetnih dužnosti, mnogi su produžavali školovanje na raznim drugim učilištima, te tako ostavili vidne tragove u raznim domenima opštenarodnog života naše domovine Bosne i Hercegovine – prosvjeti, nauci i kulturi, u privrednom i političkom životu

